

Mariborčani se še vedno spominjajo »brzoslikanja«, ki je bilo prisotno v času promenad na obljudenih točkah v mestu, kjer je bil vrvež posebej izrazit. Fotografirali so mimoidoče in jim fotografije nato ponujali v odkup.¹ Kot del rituala ob šegah je bilo v tem obdobju že množično razširjeno fotografiranje ob življenjskih prelomnicah, še posebej ob birmah in porokah. Priložnosti pa je bilo veliko tudi ob pustovanju, ob različnih praznikih in domačih praznovanjih. Mnogo takih fotografij so posneli tudi domači, amaterski fotografi.

Glede hranjenja in ohranjenosti ter povezave fotografij s pripadajočimi podatki se velja strinjati z avtorico, ki je mnenja, da so te v domačem okolju pogosto bolj hranjene kot v ustanovah, še posebej če so še vedno v rokah prvega lastnika. Lastniki imajo do njih poseben odnos, ker jim pomenijo most do spominov, ki v povezavi s fotografijo ostajajo veliko bolj živi. Ferleževa ugotavlja, da je situacija v mariborskih ustanovah, ki hranijo fotografije, precej bolj zaskrbljujoča tako glede urejenosti, kot slabo izdelane dokumentacije. Tu velja pripomniti, da je problematika dokumentiranja in vrednotenja fotografskih fondov aktualna v širšem slovenskem prostoru.

Knjiga Fotografiranje v Mariboru je plod zanimive in odlično opravljene raziskave, ki je spodbudna za nadaljnje razmišljanje o podobnih raziskavah v drugih večjih mestih. Dejstvo je, da spomin na obdobje, ko je fotografija imela drugačen pomen, kot ga zaznamuje v današnjem času, hitro izgineva. Bralcu se tako večkrat poraja razmišljanje o hitrem spreminjanju obrti, ki je povezana s tehnološkim napredkom in spremenjenim načinom življenja posameznika znotraj časovnih in družbenih okvirov, ki smo mu v najširšem smislu priča zlasti od začetka 20. stoletja dalje. Del tega zajema tudi raziskava o fotografiranju v Mariboru med dvema svetovnima vojnama.

Barbara Sosič

Jerneja Ferlež: *Mariborska dvorišča: etnološki oris*. Maribor: Mladinski kulturni center, 2001, 268 str.: ilustr.

Monografija Jerneje Ferlež o mariborskih dvoriščih je sestavljena iz dveh delov. Prvi, naslovljen Bivalna kultura in dvorišče, je predstavitev teoretskega in konceptualnega aparata ter zgodovine (etnoloških) raziskovanj, drugi pa bralca izčrpno seznanj s konkretno raziskavo mariborskih dvorišč. Zaradi osebnega zanimanja je nekoliko več pozornosti recenzije namenjeno prvemu delu, drugi pa je tudi zavoljo nepoznavanja terena krajši.

Razpravo o človeku, okolju in bivališču Jerneja Ferlež odpre z vprašanjem »Ali človekovo okolje oblikuje način življenja ljudi ali so, nasprotno, ljudje tisti, ki s svojim načinom življenja oblikujejo okolje, v katerem prebivajo?« (str. 9). Loči deterministične znanstvene teorije, ki pripisujejo odločilno vlogo okolju, in

relativistične, ki nalagajo posamezniku večjo odgovornost pri oblikovanju grajenega okolja, avtorji pa »največkrat z večjo ali manjšo stopnjo privrženosti eni od smeri na koncu ugotovijo, da je odvisnost vzajemna« (str. 9). Po avtoričinem mnenju naj bi največ pozornosti problemu posvetili družbeni geografi, ki so oblikovali tri prevladujoče poglede: fizični determinizem, po katerem fizično okolje določa človekovo vedenje, posibilizem, kjer naj bi fizično okolje nudilo zgolj možnosti človekove izbire, ter probabilizem, ki podobno kot posibilizem govori o možnostih okolja in človekove izbire, a dodaja, da so v nekem okolju določene izbire verjetnejše od drugih. Deterministično naravnane so navadno tudi razlage urbanistične in arhitekturne stroke, ki poudarjajo vpliv oblike mest in zgradb na organizacijo družine, medsebojno pomoč, socialne vezi, šege ipd., pri tem pa spregledujejo dejstvo, da ljudje svoje okolje deloma izbiramo sami. Poglavitno vprašanje potemtakem »ni, ali okolje bolj vpliva na ljudi kot ti nanj, temveč kdo izbere kaj, kje, kdaj in zakaj« (str. 10). Bivališča zadovoljujejo poleg osnovnih potreb po fizičnem zavetju še sekundarne potrebe po zasebnosti, teritorialnosti, kreativnosti (str. 11). Njihova oblika naj bi bila po mnenju Amosa Rapoporta odvisna od kulturnega okolja, je rezultat interakcije med »človekom – njegovo družbeno organiziranostjo, pogledom na svet, načinom življenja, socialnimi in psihološkimi potrebami posameznika in skupine, modo, ekonomskimi viri, odnosom do narave, človekovimi fizičnimi potrebami in razpoložljivimi tehnikami na eni strani in naravo – torej fizičnimi danostmi, kot so podnebje, razpoložljivi materiali in oblika pokrajine na drugi« (str. 11). V nadaljevanju je izpostavljen vpliv kulturnega okolja na obliko in organizacijo bivališča. Temu navkljub pa grajeno okolje premore neko trajnost, nespremenljivost še stoletja zatem, ko se je način življenja v nekem okolju že bistveno spremenil, kar lahko botruje tudi spremembam namembnosti (str. 12). Nadalje avtorica citira Rapoportovo trostopenjsko delitev glede soudeležnosti pri oblikovanju lastnih bivališč, Teutebergove označbe bivališča in prebivanja kot izraza simbolične in emocionalne prostorske navezanosti, socialne orientacije in regionalne identifikacije ter Lévi-Straussovo primerjavo hiše s človeškim telesom, ki ima središče v skupnem prehranjevanju in sorodstvu (str. 12-13). Avtorica nam predstavi še koncepte teritorialnosti, prostorske identitete in prostorske identifikacije ter izpostavi vlogo etnologije pri raziskovanju prebivalcev določenega grajenega okolja in njihove prostorske identitete (str. 13).

V sledečih podpoglavjih se Ferleževa posveča orisu socialnih stikov prebivalcev mest, soseski in sosedstvu ter kvaliteti življenja v mestu. Mnenja o socialnih stikih v mestu so nasprotujoča. Zgodnejši raziskovalci so bili prepričani, da okolja velikih mest, nastalih z industrializacijo, zatirajo pristne medčloveške odnose, ki so značilni za manjše skupnosti. Najvplivnejši je bil Luis Wirth, predstavnik chicaške šole. Kasnejši raziskovalci so v marsičem oporekali črno-belimi primerjavam med urbanim okoljem in manjšimi skupnostmi ter pokazali na mnogovrstnost odnosov v mestih. Socialne stike nedvomno pospešujejo različni dejavniki, med njimi fizična in socialna bližina, pa tudi oblika naselij in bivališč (str. 14-17). Nekateri avtorji obravnavajo sosesko kot socialno enoto iz prebivalcev določenega območja, med katerimi je razen fizične tudi socialna vez, drugi pa zgolj kot teritorialno enoto, katere prebivalci niso nujno podvrženi socialni interakciji. Med razlogi za tesnejše stike navaja avtorica

dolgotrajno bivanje, preživljanje veliko časa v soseski in socialno enotnost. Oblike sodelovanja v okviru soseske označi s skupnim imenom sosedstvo, zajemajo pa razen medsebojne pomoči še druženje za doseg istih ciljev, socialno komunikacijo nasploh, socializacijo, socialno kontrolo, izmenjavo informacij in ceremonialne obveznosti (str. 17-21).

V sledečem poglavju Jerneja Ferlež izpostavi dihotomijo javno – zasebno v povezavi z bivališčem. Pri podajanju razvoja pojma zasebnosti se naslanja na Richarda Senneta, Jürgena Habermasa in Philippa Aričsa. V 19. stoletju se z industrializacijo in urbanizacijo mesta izredno povečajo, loči pa se tudi prostor proizvodnje od prostora prebivanja, sveta zasebnosti (str. 23-25). Razvoj zasebnosti se je manifestiral tudi v oblikah in notranji ureditvi bivališč. Prostor v srednjeveški hiši še ni funkcionalno razčlenjen in ne nudi zasebnosti v današnjem pomenu besede. Od 18. stoletja naprej pa se naraščajoč pomen udobnosti, intimnosti, diskretnosti in možnosti izolacije odraža v specifični namembnosti, ločenosti, neprehodnosti sob z lastnimi vhodi s hodnika. Z jasnim ločevanjem zasebne in javne sfere v 19. stoletju pa postane stanovanje izrazito intimen in navzven zaprt prostor. »Toda tako individualizacija načina življenja kot diferenciacija stanovanjskih prostorov sta sprva ostali omejeni le na krog novega meščanstva. Nižji sloji si ju zaradi slabšega gmotnega položaja preprosto niso mogli privoščiti« (str. 28).

Poglavje Etnologija in bivalna kultura bralca uvodoma seznanja s predmetom etnološkega raziskovanja bivalne kulture. Ker je etnologija veda, ki v središče svojega zanimanja postavlja človeka, jo zanima tudi to, kako človek prebiva. Celostni pogled naj zajema socialne, gospodarske in fizične okoliščine, ki vplivajo na prebivanje, v povezavi z družbenimi procesi. Avtorica predstavi raziskovalna zanimanja Aleksandre Muraj, Margaret Tränkle in Amosa Rapoport, najbolj natančno, domišljeno in prepričljivo shemo zanimanja raziskovalca bivalne kulture pa je po njenem mnenju podal nemški zgodovinar Hans Jürgen Teuteberg. »Stanovanje ga zanima na treh ravneh: najprej stanovanje kot grajeno okolje, nato oprema stanovanja in naposled njegove socialne funkcije. ... Za tako širok koncept raziskovanja prebivanja je potrebno poznati kar najširši razvid virov in metod, ki utegnejo osvetliti problem« (str. 33-34). Pri tem nas opozori, da je pomembno, da se vseskozi zavedamo, da so viri včasih pristranski, da naša prisotnost v zasebnem okolju vsaj deloma vpliva na vedenje ljudi in da smo tudi kot raziskovalci ujeti v lastne vrednote (str. 35). V nadaljevanju je podan pregled ukvarjanja z bivalno kulturo na Slovenskem, ki »sega od začetnega posvečanja razvojnim vprašanjem oblikovanosti bivališč in izvirom posamičnih tipov, do poskusov vse natančnejših tipizacij bivališč izključno v podeželskem okolju do deskripcij zgradb posamičnih pokrajin, pa nekaterih izredno pomembnih preskokov k raziskovanju izbranih tipov bivališč v neagrarnih okoljih, do zasuka od zanimanja za zgradbe in njihovo oblikovanost k funkcionalnosti in načinu uporabe in vrednotenja bivališč, pa končno do zaenkrat še ne preveč plodnega zanimanja za bivalno kulturo v urbanem okolju« (str. 39). V zaključku je podan še soodnos med etnologijo, drugimi vedami, predvsem urbanizmom in arhitekturo ter oblikovanjem okolja (str. 40-43). Zadnje teoretsko poglavje pa nam predstavi značilnosti in razvoj oblik dvoriščnih prostorov (str. 44-51).

V drugem delu se avtorica posveti konkretni raziskavi mariborskih dvorišč. Poleg gospodarskih in urbanističnih okoliščin razvoja mesta nam Jerneja Ferlež predstavi vire ter šest izbranih območij podrobnejše raziskave. Med viri izpostavi gradbene načrte, fotografije, katastrske mape, načrte mesta in druge arhivske vire, normativne in ustne vire. Območja raziskave pa glede na značaj razdeli na območje srednjeveško zasnovanih hiš in parcel na kareju med Koroško, Orožnovo, Gospejno in Poštno ulico, na Gosposko in del Slovenske ulice kot srednjeveško zasnovani trgovsko-obrtni ulici, na del Krekove in Gregorčičeve ulice, ki zastopata z regulacijskimi načrti druge polovice 19. stoletja urejen del Maribora, na Partizansko cesto kot ulico, ki vodi proti železniškemu kolodvoru in se je razvila v nekdanjem predmestju, ter na območje med Maistrovo, Cankarjevo, Aškerčevo in Kersnikovo, ki je mešanica najemniških hiš iz 19. in 20. stoletja in povojnih stanovanjskih blokov (str. 53-64). Izbrana območja so podrobno predstavljena v Topografskem pregledu, kjer pa ponavljajoči se arhivski podatki otežujejo berljivost (morda bi jih veljalo v dokumentarni obliki objaviti v prilogi, v glavnem tekstu pa pustiti zgolj najsočnejše informacije) (str. 65-125). Sledi kronološki pregled, kjer je pozornost namenjena spremembam (str. 125-176). Predvsem na ustnih virih pa gradi poglavje Mariborčani na dvoriščih, kjer je bralcu prikazana pestra paleta dvoriščnih opravil: opravljanje z živalmi, obrtno in industrijsko delo, pranje in sušenje perila, opravljanje z vodo in kurivom, opravljanje bioloških potreb, odlaganje smeti in pepela, stepanje preprog, parkiranje, popraviljanje, brkljanje in razna drobna opravila, urejanje dvorišča, posedanje, klepetanje in druženje odraslih, igra otrok ter pikniki (str. 177-211). Avtorica si postavlja tudi vprašanja o zasebnosti dvorišč, ki je nedvomno povezana »z vse večjo vlogo družine kot ločene skupnosti in s procesom industrializacije, ki jasno ločuje prostor prebivanja od prostora dela«, ter s fizično izoliranostjo dvorišč (str. 212-228). Sledi še opis socialnih stikov in sosedstva (str. 229-240) ter vrednotenje in spomini na dvorišča (str. 241-246). Knjigo zaključuje razmislek o aplikativnem vidiku raziskave, kjer se mi zdi ključna misel, da je pri urbanističnem urejanju nujno prepuščanje presoje stanovalcem (str. 251).

Tekst dopolnjujejo kopije načrtov iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru ter številne pričevalne fotografije iz fototeke že omenjenega arhiva, Pokrajinskega muzeja Maribor, privatnih lastnikov in izpred avtoričinega objekta.

Knjiga Jerneje Ferlež je korekten etnološki oris mariborskih dvorišč, spisan na temelju temeljitega pregleda arhivske dokumentacije in terenskega dela. Z vidika raziskovanja materialne kulture se mi zdi pomembno, da knjiga presega zgolj kronološko in tipološko sistematizacijo, pa tudi golo funkcionalnost dvorišč, saj se izdatno posveča ljudem in nas temeljito seznanja z vsakdanjkom Mariborčanov v 19. in 20. stoletju.

Špela Ledinek Lozej